ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ (1920—1930 թթ.)

Գ. Մ. ԳԵՂԱՄՅԱՆ

Կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու ժամանակաշրջանի սոցիալական կարևոր պրոբլեմներից մեկը գործազրկության վերացումն է, որի ուղղությամբ ՍՄԿԿ պատմական փորձը վիթխարի նշանակություն ունի։ Դեռևս հեղափոխության առաջին տարիներին, երբ երկրում զգալի թիվ էին կազմում գործազուրկները, կուսակցությունը գիմում էր բոլոր միջոցներին նրանց աշխատանքի տեղավորելու և բանվորական ուժը փրկելու համար։ «Մի երկրում,— գրել է Վ. Ի. Լենինը,— որն ավերված է, առաջին խնդիրն է փրկել աշխատավորին։ Ամբողջ մարդկության առաջին արտադրողական ուժը բանվորը, աշխատավորն է։ Եթե նա կենդանի մնա, մենք ամեն ինչ կփրկենք, կվերականգնենք»[1]։

Սովետական Հայաստանում գործազրկության հիմնական արմատները գտնվում էին գյուղում (մասամբ նաև քաղաքում) իշխող մանրապրանքային արտադրության մեջ։ Դրան ավելանում էին նաև անցյալից ժառանգած մի շարք օժանդակ գործոններ (արտադրողական ուժերի կատաստրոֆիկ անկում, ավերված տնտեսություն, գաղթականության զանգվածային կուտակում, սակավահողություն և այլն), որոնց ազդեցությամբ այն ավելի սուր էր արտահայտվում։ Գործազրկությունը բացասաբար էր անդրադառնում նաև աշխատանք ունեցող բանվորների վրա՝ ինչպես աշխատանքը կորցնելու, այնպես էլ բարոյա-քաղաքական իմաստով. գործազուրկների վրա փորձում էին ազդեցություն գործել բոլոր տեսակի հակասովետական տարրերը։

Անցյալի ժառանգություն լինելով՝ գործազրկությունը շարունակում էր մնալ նաև սովետական իշխանության առաջին տարիներին։ 1920-ական թվականների սկզբներին Հայաստանի ավերված ժողովրդական տնտեսությունը, հասկանալի պատճառով, չէր կարող աշխատանքով բավարարել բոլորին և զգալի թվով մարդիկ գործազուրկ էին։ Դրան ավելանում էին ինչպես գյուղական գերբնակչությունը, որը գործազրկության հիմնական աղբյուրներից մեկն էր, այնպես էլ բանակից զորացրվածներն ու շարունակվող ներգաղթը։ «Հայաստանում գործազրկության աղբյուրը առայժմ հորդառատ է,— գրված է աշխժողկոմատի 1922 թ. զեկուցագրերից մեկում,— և մի քանի վտակներ ունի։ Մի կողմից Հայաստանի արդյունաբերության բարձրացման հետ կապված հարևան հանրապետություններից դեպի Հայաստան հոսող հայ բանվորությունը, մյուս կողմից՝ գաղթականությունը։ Խնդիրն ավելի է բարդանում և դժվարանում մասամբ էլ նրանով, որ գործազուրկների գրեթե 75—80% անորակ և սեզոնային ձեռքեր են, իսկ 20—25%-ն էլ ցածր որակի»[2]։

---

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 29, էջ 443։

2 ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի հայկական մասնաճյուղի արխիվ (այսուհետև՝ ՄԼԻ ՀՄԱ), ֆ. 1, ց. 4, գ. 188, թ. 141։

Գործազրկության հիմնական պատճառներից մեկը գյուղատնտեսության հետամնացությունն էր, որի պատճառով գյուղից քաղաք էին տեղափոխվում մասնագիտական որակավորում չունեցող բազմաթիվ մարդիկ։ Բնականաբար, գործազրկության վերացման ուղղությամբ առաջին խոշոր քայլը կուսակցության ագրարային ծրագրի կենսագործումն էր։ Գյուղացիությանը հողով բավարարելը կարևոր նշանակություն ունեցավ մասսայական արտագնացությունը որոշ չափով մեղմացնելու, գործազուրկների քանակը նվազեցնելու գործում։ Եվ այդուհանդերձ, քանի դեռ գյուղում տիրապետողը անհատական սեփականատիրությունն էր, և նէպի պայմաններում ուժեղանում էր գյուղացիության շերտավորումը, գյուղացիության հոսքը քաղաք շարունակվում էր։ Հայաստանում դա ավելի խիստ էր արտահայտվում, որովհետև գյուղացիության մի մասը (հատկապես գաղթականությունը) հողով չէր բավարարվել, իսկ հողաբաժին ստացողներն էլ չէին կարողանում դրանով հոգալ իրենց կարիքները և տարվա զգալի մասը աշխատում էին արդյունաբերության կամ շինարարության մեջ։

Հանրապետությունում գործազրկության մեղմացմանը մեծ չափով նպաստում էին ժողովրդական տնտեսության վերականգնմանն ուղղված միջոցառումները, որոնք աշխատավորության զբաղվածությունը բարձրացնելու հիմնական միջոցն էին։ Գործազրկության վերացման համար հատուկ պայքար էին մղում բազմաթիվ օրգաններ՝ կուսակցության Կենտկոմին առընթեր հանձնաժողովը, աշխատանքային ժողկոմատը, աշխատանքային բորսան, տեղական սովետները, արհմիութենական կազմակերպությունները և այլն։ Արհմիությունների համառուսաստանյան V համագումարում (1922 թ. սեպտեմբեր) ՍՍՀՄ աշխժողկոմ Օ. Շմիտգը հաղորդեց, որ գործազրկության դեմ կազմակերպված պայքար մղելու նպատակով որոշված է բոլոր վայրերում աշխատանքային բորսաներ բացել։ Չնայած մինչ այդ առանձին վայրերում գոյություն ունեին աշխատանքային բորսաներ, բայց այդ որոշման իրականացմամբ դրանց աշխատանքներն ավելի կազմակերպված և գործնական բնույթ ստացան։ Դրան մեծ չափով նպաստեց նաև այն, որ 1923 թ. հուլիսին ՍՍՀՄ աշխատանքի և պաշտպանության խորհուրդը (ԱՊԽ) հաստատեց աշխատանքային բորսաների կանոնադրությունը։ Աշխատանքային բորսաները դարձան բանվորական ուժի հավաքագրման ու բաշխման, աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի կարգավորման կարևոր միջոց։ Բորսան կարևոր դեր էր խաղում նաև բանվորական կադրերի պատրաստման գործում՝ տարբեր տեսակի դասընթացներ ու խմբակներ կազմակերպելու միջոցով մասնագիտական որոշ որակավորում տալով գործազուրկներին։ Բորսաների խնդիրն էր նաև լայն պայքար ծավալել ազատ վարձակալության դեմ, որից մեծ մասամբ օգտվում էին շահագործողական տարրերը։ Գոյություն ունեցող աշխատանքային օրենսդրության համաձայն, աշխատանքային բորսաները հիմնարկ-ձեռնարկություններից հայտեր էին ստանում և ըստ այդմ աշխատանքով ապահովում գործազուրկներին։ Սկզբնական շրջանում արգելվում էր առանց բորսաների որևէ մեկին աշխատանքի ընդունել։

Հայաստանի խոշոր քաղաքներում (Երևան, Լենինական) աշխատանքային բորսաներ հիմնադրվեցին 1921 թ. աշնանը։ Դրանք իրենց մասնաճյուղերն ունեին բոլոր գավառներում։ Սակայն 1924 թ., ելնելով նէպի պահանջներից, բանուժի վարձակալման բոլոր գործարքները հայտարարվեցին ազատ և կա-

մովին, որի ժամանակ աշխատանքային բորսաները հիմնականում միջնորդ բյուրոների դեր էին կատարում, լուծելով միայն իրենց մոտ ցուցակագրված-ներին աշխատանքի տեղավորելու հարցը։ Համկ(բ)կ Կենտկոմի քաղբյուրոյի 1924 թ. օգոստոսի որոշմամբ հիմնարկ-ձեռնարկություններին թույլ էր տրվում սեփական նախաձեռնությամբ հավաքագրել անհրաժեշտ քանակությամբ բանուժ և այդ մասին տեղեկացնել աշխատանքային բորսային։ Միաժամանակ իրենք՝ գործազուրկները, կարող էին համապատասխան աշխատանք փնտրել և տեղավորվել։ Սակայն հաշվի առնելով, որ տեղերում բազում օրինախախտումներ էին թույլ տրվում, 1926 թ. համապատասխան որոշումներ ընդունվեցին գործազուրկներին հիմնականում աշխատանքային բորսաների միջոցով աշխատանքի ընդունելու մասին։

Սկզբնական շրջանում, համաձայն աշխժողկոմատի հրահանգի, աշխատանքային բորսաներում ցուցակագրվում էին այն գործազուրկները, որոնք աշխատանքից զրկվելուց հետո 15 օրվա ընթացքում ներկայանում էին բորսա։ Հետագայում այդ սահմանափակումը վերացվեց և գործազուրկներին թույլատրվեց ցուցակագրվել երբ կամենան, երբեմն տեղիք տալով գործազրկության արհեստական աճի։ 1923 թ. բորսաներում գրանցված գործազուրկների թիվը հունվարին 450 էր, փետրվարին՝ 575, մարտին՝ 1125, ապրիլին՝ 1792, մայիսին՝ 2159, հունիսին՝ 2551, հուլիսին՝ 2956[3]։ Այս աճը հիմնականում կապված էր այն բանի հետ, որ վերացվել էին սահմանափակումները և բոլորին թույլատրվել էր ցուցակագրվել։ Բացի այդ, ցուցակագրված գործազուրկներն օգտվում էին մի շարք արտոնություններից և շատերը (մանր և խոշոր սեփականատերեր, տնայնագործներ և այլն) ցուցակագրվում էին հենց այդ նկատառումով։ Ձևական ցուցակագրումներն այն աստիճանի էին հասել, որ գործազուրկները հրաժարվում էին շրջաններում աշխատելուց[4]։

Հետագայում բանվորա-գյուղացիական տեսչության (ԲԳՏ) ստուգումները զգալիորեն բեռնաթափեցին այդ ցուցակները։ Միաժամանակ բորսային կոմիտեն, կուսակցական և արհմիութենական կազմակերպությունների աջակցությամբ ստուգում էր պարբերաբար ցուցակագրվածներին և զտում մինչև բորսային դիմելը հանրօգուտ աշխատանքով չզբաղված անձանց։

Այդուհանդերձ, գործազուրկների թիվը տարեցտարի ավելանում էր։ Ի տարբերություն կապիտալիստական երկրների, մեզ մոտ գործազրկության աճը տեղի էր ունենում արդյունաբերության անընդհատ զարգացման և բանվոր դասակարգի ավելացման պայմաններում. «...գործազրկության աճը,— արձանագրեց Հկ(բ)կ Կենտկոմի 1926 թ. նոյեմբերյան պլենումը,— բարձրանում է մեր արդյունաբերության զարգացմանը զուգահեռ»։ Եթե կապիտալիստական երկրներում արդյունաբերական ճգնաժամը փողոց է նետում հազարավոր բարձրորակ բանվորների, ապա «մեր գործազրկությունը ծագում է գյուղից և կրում է միանգամայն այլ բնույթ»[5]։ Դա նշանակում է, որ մեզ մոտ գործազրկությունը կապված էր ոչ թե արդյունաբերական ճգնաժամերի հետ, այլ, ավելի շուտ, անցյալից ժառանգած քայքայված տնտեսության և ագրարային գերբնակչության արդյունք էր։ Հայաստանի սակավահողության պայ-

3 Նույն տեղում, ց. 2, գ. 279, թ. 4։
4 Նույն տեղում, ց. 6, գ. 19, թ. 21։
5 Նույն տեղում, ց. 7, գ. 4, թ. 10։

մաններում ավելի ցայտուն էր շեշտվում գյուղացիական ավելորդ ձեռքերի առկայությունը։ Այն հատկապես մեծ չափերի հասավ նէպի ժամանակ, երբ դյուղում ավելի խորացավ դասակարգային շերտավորումը։

Ի տարբերություն կապիտալիզմի, մեր երկրում գործազուրկներն օգտվում էին բոլոր հասարակական-քաղաքական իրավունքներից։ Գործազուրկ կուսակցականները հաշվառման էին մնում իրենց նախկին կազմակերպություններում։ Ավելին, գործազուրկները կարող էին ընդունվել կուսակցության մեջ։ Նրանց հետ հասարակական-քաղաքական լայն աշխատանք էր տարվում, խմբակներ էին կազմակերպվում՝ անգրագիտության վերացման, մասնագիտական որակավորում տալու համար։

Հողի, աշխատանքային գործիքների կամ քարշող ուժի պակասը հաճախ գյուղացուն հարկադրում էին լրացուցիչ եկամուտ որոնել տնտեսության մյուս ճյուղերում։ Ինչպես ցույց է տալիս քաղաքային բնակչության աճը, գյուղացիության հիմնական մասը շարժվում էր քաղաք՝ լրացնելով բանվոր դասակարգի կամ գործազուրկների շարքերը։ Հայաստանում գործազրկության կարևոր առանձնահատկությունը նրա սեզոնային բնույթն էր։ Գյուղատնտեսական աշխատանքների եռուն շրջանում (ապրիլ-սեպտեմբեր) գործազուրկների թիվը նվազում էր, իսկ ձմռանը՝ աճում։ Այսպես, Լենինականի գավառի արհմիությունների գավառային խորհրդի տվյալներով՝ գործազուրկների թիվը 1928 թ. հունվարին 1800 մարդ էր, փետրվարին՝ 2392, մարտին՝ 2468, ապրիլին՝ 2575, մայիսին՝ 2352, հունիսին՝ 1846, հուլիսին՝ 1648, օգոստոսին՝ 1372, սեպտեմբերին՝ 1204, հոկտեմբերին՝ 1871, նոյեմբերին՝ 1537 և դեկտեմբերին՝ 1756[6]։ Ինչ խոսք, որ միայն գյուղացիության հաշվին չէր կատարվում այդ ավելացումը։ Ձմռանը մեծ մասամբ դադարեցվում էին նաև սեզոնային աշխատանքները, սահմանափակվում շինարարությունը, կրճատվում որոշ հիմնարկներ և այլն։ Սակայն սեզոնային այդպիսի տատանումները ամենից առաջ վկայում են գործազրկության գյուղացիական բնույթի մասին. բացի այդ, ինչպես արդեն ասվեց, մեր հանրապետությունում գործազրկության աճին նպաստում էին գաղթականությունը, մեծահասակ որբերը, ինչպես նաև հարևան հանրապետություններից անընդհատ տեղի ունեցող ներհոսքը։ Աշխ-ժողկոմատի զեկուցագրերից մեկում իրավացիորեն նշվում է, որ «...Հայաստանի գործազրկության աղբյուրներն են իմպերիալիստական պատերազմի հետևանք հանդիսացող տաճկահայ գաղթականությունը, որբերը, քայքայված, հողազուրկ գյուղացիությունը, հարևան երկրներից Հայաստան վերադարձող բանվորությունը, ներգաղթը և բանակից զորացրվածները»[7]։ Դառնալով ազգապահպանման հիմնական կենտրոն, Սովետական Հայաստանը դեռևս չէր կարողանում աշխատանքով բավարարել բոլոր ներգաղթողներին։

Գործազրկության վերացման հարցում, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացումից բացի, կարևոր նշանակություն ունեին նաև տնայնագործության ու կոոպերացիայի զարգացումը, ինչպես նաև գործազուրկներին նյութական կամ դրամական օգնություն ցույց տալը և այլն։ Դեռևս 1921 թ. նոյեմբերին ՍՍՀՄ ժողկոմսովետի գեկրետով մեր երկրի բան-

---

6 ՀՍՍՀ Հոկտեմբերյան հեղափոխության և սոցիալիստական շինարարության պետական կենտրոնական արխիվ (այսուհետև՝ ՀՀՍՇ ՊԿԱ), ֆ. 131, ց. 3, գ. 326, թ. 18։

7 ՄԼԻ ՀՄԱ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 188, թ. 143։

վորների և ծառայողների համար սահմանվեց սոցիալական ապահովագրություն։ Ապահովագրական մուծումներ էին կատարում բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկությունները։ Ընդ որում՝ այդ մասհանումների չափը փոփոխական էր։ 1922 թ. այն կազմում էր բանվորների աշխատավարձի 22—28%-ը, որը բավականին ծանր էր անդրադառնում ձեռնարկությունների վրա, և վերջինները հաճախ հրաժարվում էին նման մասհանումներ կատարելուց։ Համկ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոն, 1924 թ. դեկտեմբերին լսելով այդ հարցը, նպատակահարմար գտավ մասհանումները կատարել ըստ հիմնարկների եկամուտների (միջին հաշվով 10—14%)։ Գործազուրկների տնտեսական վիճակը որոշ չափով թեթևացնելու նպատակով կուսակցության XV կոնֆերանսը նպատակահարմար գտավ զգալիորեն ավելացնել սոցապին հատկացվող միջոցները։ Դա հնարավորություն տվեց մի կողմից ավելացնել սոցապ նպաստի չափը (աշխատավարձի մինչև 33,5%), մյուս կողմից՝ ավելացնել նպաստ ստացողների քանակը։ Բացի այդ, աշխժողկոմատը կազմակերպում էր արտելներ, որտեղ գործազուրկները ժամանակավորապես աշխատում էին։ Նրանց որոշ մասը (մոտ 10—15%) ապահովագրված էր և 6 ամիս աշխատավարձ էր ստանում մինչև նոր աշխատանքի անցնելը, իսկ մի զգալի մասը նյութական օժանդակություն էր ստանում։ 1923 թ. և 1924 թ. 1-ին կիսամյակի ընթացքում Երևանում գործազրկության նպաստ էին ստացել 18.592, Լենինականում՝ 340, Լոռի-Փամբակում՝ 344, Նոր Բայազետում՝ 938 մարդ և այլն։ Ընդամենը Հանրապետությունում 29.814 մարդ։ Երևանում գործում էր 300 հոգիանոց ձրի ճաշարան և 50 տեղանոց հանրակացարան։ Նույնն էր նախատեսվում կառուցել նաև Լենինականում[8]։

Չնայած վերականգնվող ժողովրդական տնտեսությունն անընդհատ կլանում էր գործազուրկների նորանոր ջոկատներ, սակայն նրանց թիվը տակավին շարունակում էր ավելանալ։ Երևան և Լենինական քաղաքներում, որտեղ կենտրոնացված էր գործազուրկների հիմնական մասը, 1924 թ. մարտին գրանցված 5229 գործազուրկների թիվը հունիսին հասել էր 9702-ի։ Նույն ժամանակաշրջանում աշխատանքի էր տեղավորվել 3747 մարդ[9]։ 1924 թ. առաջին եռամսյակում գործազուրկների թիվը հանրապետությունում հասնում էր 5408-ի (որից 616-ը անչափահաս), իսկ 1925 թ. 2-րդ կիսամյակում՝ այն հասավ 5204-ի[10]։ Արանք միայն աշխատանքային բորսայում գրանցվածներն էին, իսկ իրականում գործազուրկների քանակն անհամեմատ ավելի էր։ Զգալի թիվ էին կազմում չգրանցված գործազուրկները, որոնք բորսայի միջոցով աշխատանքի անցնելու հույս չունեին։ Մյուս կողմից՝ իմանալով, որ հիմնարկ-ձեռնարկություններն իրավունք ունեն ազատ շուկայից բանվոր հավաքագրելու՝ գործազուրկները դիմում էին նաև այդ միջոցին։ Քիչ չէին նաև հաշվառման չենթարկված գործազուրկները[11]։ Դրանց մեջ կային նաև կուսակցականներ (մեծ մասամբ մասնագիտություն չունեցող), որոնք երբեմն աշխատանքի էին մեկնում այլ հանրապետություններ։

---

8 Նույն տեղում, ց. 7, գ. 19, թ. 26 և ՀՍՍՀ ՀՀՍՇ ՊԿԱ, ֆ. 120, ց. 1, գ. 20, թ. 56։
9 ՀՍՍՀ ՀՀՍՇ ՊԿԱ, ֆ. 120, ց. 1, գ. 20, թ. 14։
10 ՄԼԻ ՀՄԱ, ֆ. 1, ց. 17, գ. 141, թ. 44 և ՀՍՍՀ ՀՀՍՇ ՊԿԱ, ֆ. 120, ց. 1, գ. 23, թ. 1։
11 ՀՍՍՀ ՀՀՍՇ ՊԿԱ, ֆ. 120, ց. 1, գ. 23, թ. 6—7։

Քանի դեռ նէպի կենսագործմամբ գյուղական բնակչության շերտավորումը խորանում էր և սակավազոր տնտեսությունները դեռևս զգալի թիվ էին կազմում, իսկ արդյունաբերության ու շինարարության թույլ տեմպերը հնարավորություն չէին տալիս բոլորին ընդգրկելու աշխատանքի մեջ, հանրապետության գործազուրկների թիվն անընդհատ աճում էր։ Գործազրկության առաջացման հին աղբյուրներին ավելանում էին նորերը (չափահաս դարձած որբեր, զորացրված բանակայինների կենտրոնացում քաղաքներում, յոթնամյա և միջնակարգ կրթություն ունեցող երիտասարդների մեծ մասի՝ ուսումը չշարունակելու պատճառով քաղաքներում աշխատանք որոնելը, վարչական ապարատի կրճատումներ և այլն)։ Միայն Երևանի և Լենինականի բորսաներում ցուցակագրված գործազուրկների քանակը 1925—1927 թթ. (առ 1 հունիսի) փոփոխվել էր հետևյալ կերպ[12].

Թվական	Տղամարդ	Կին	Ընդամենը	Աճը
1925	2521	1340	3831	100
1926	2537	1482	4019	104
1927	4237	1768	6005	150,4

Սովորաբար ամռանը գործազուրկների թիվը նվազագույնի էր հասնում և, չնայած դրան, բորսաներում մի քանի հազար ցուցակագրված գործազուրկներ կային, որոնք ընտանիքի հայր կամ մայր էին։

Հանրապետությունում եղած գործազուրկների հիմնական մասը ցածր որակավորում ունեցող կամ ամենևին որակավորում չունեցող մարդիկ էին։ Դա թելադրում էր նրանց որակավորում տալու, մասնագիտություն սովորեցնելու անհրաժեշտությունը։ Այդ ուղղությամբ որոշ աշխատանքներ կատարվում էին։

Գործազուրկների վիճակը որոշ չափով թեթևացնելու նպատակով նրանց ցույց էր տրվում նաև աշխատանքային օժանդակություն։ Աշխժողկոմատը կուսակցական և արհմիութենական կազմակերպությունների միջոցով հաճախ կազմակերպում էր հասարակական աշխատանքներ (քաղաքի բարեկարգման, մաքրման, ճանապարհներ կառուցելու և այլ նպատակներով)։ Դա ֆինանսավորվում էր պետության կողմից։ Սկզբնական շրջանում այդ միջոցառումը կամպանիոն բնույթ էր կրում, սակայն 1924—1925 թթ. այն սկսեց ավելի պարբերաբար իրականացվել և դրա համար տարեցտարի ավելացվում էին պետական հատկացումները։ Գործազուրկների համար նման աշխատանքներ կազմակերպելու նպատակով 1925 թ. Երևանին հատկացվել էր 38.700 ռ., Լենինականին՝ 15.980 ռ., մյուս քաղաքներին՝ 17.000 ռ.։ 1925—1926 թթ. բյուջետային տարում նախատեսվում էր հասարակական աշխատանքների կազմակերպման վրա ծախսել շուրջ 100 հազար ռ.[13]։ Բացի այդ, նույն մասնագիտությունն ունեցող գործազուրկների համար աշխատանքային բորսային առընթեր կազմակերպվում էին արտադրական կոլեկտիվներ, որտեղ պատվերով աշխատանքներ էին կատարում։ Սրանց նույնպես մեծ չափով օգնություն

12 ՄԼԻ ՀՄԱ, ֆ. 1, ց. 7, գ. 19, թ. 25։

13 «Խորհրդային Հայաստան», 9. X. 1925։

էր ցույց տալիս պետությունը՝ վարկ և անհրաժեշտ նյութեր բաց թողնելով։ Սակայն հասարակական աշխատանքները, որոնք որոշ չափով մեղմացնում էին գործազուրկների ծանր վիճակը, ժամանակավոր միջոցառումներ էին և չէին շոշափում նրա վերացման հարցերը։

Գործազուրկների ամենամսյա աճի հետ մեկտեղ հանրապետության հիմնարկ-ձեռնարկությունների մեծ մասում զգացվում էր որակյալ բանվորների կարիք, ուստի ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1926 թ. մայիսյան պլենումը, ելնելով ժողովրդական տնտեսության կարիքներից, նպատակահարմար գտավ կարճատև դասընթացների միջոցով մասնագիտություն չունեցող գործազուրկներին որակավորում տալ[14]։

Այդ նպատակին էր ծառայում նաև դեռևս 1924 թ. սկսած գործազուրկների համար աշխատանքային կոլեկտիվների կազմակերպումը, որտեղ հիմնականում ընդգրկում էին անչափահասների և երիտասարդների։ 1924—1925 թթ. աշխժողկոմատը կազմակերպել էր 15-ից ավելի աշխատանքային կոլեկտիվներ (կոշկակարների, հյուսների, ներկարարների և այլն)։ Դրանց շնորհիվ ամեն տարի 4—5 հազար մարդ տեղավորվում էր աշխատանքի[15]։ 1920-ական թվականների վերջերին հասարակական աշխատանքներ քիչ էին կազմակերպվում և հիմնական միջոցները հատկացվում էին աշխատանքային կոլեկտիվների կազմակերպմանը։ Վերջիններս գործազուրկների որակավորման կարևոր միջոց էին։

Գործազրկության վերացման խնդրում վճռական դերը պատկանում էր սոցիալիստական արդյունաբերության զարգացմանը։ Մի կողմից անընդհատ ընդլայնվելով՝ այն բանվորական նորանոր կադրերի պահանջ էր ներկայացնում, մյուս կողմից՝ ժողովրդական տնտեսության ամրապնդման շնորհիվ մեծանում էր գործազուրկներին օգնելու նպատակով ավելի շատ հատկացումներ կատարելու հնարավորությունը[16]։

Սակայն հանրապետության արդյունաբերության զարգացման թույլ տեմպերը բոլորին աշխատանքով բավարարելու հնարավորություն չէին տալիս։ Այդ պայմաններում գործազրկությունը թեթևացնելուն զգալի չափով կարող էր նպաստել տնայնագործության զարգացումը, որի համար կային օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պայմաններ։ Նախ հանրապետությունն առատ էր արհեստագործության զարգացման համար անհրաժեշտ հումքով։ Մյուս կողմից՝ գաղթականության մեծ մասը, լինելով բարձրորակ արհեստավորներ, չէր կարողանում համապատասխան աշխատանք ճարել։ ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1926 թ. մայիսյան պլենումն անդրադառնալով այդ հարցին, իրավացիորեն ընդգծեց, որ «...ներկա պայմաններում մենք պետք է ուշադրություն դարձնենք մեր տնայնագործական արդյունաբերության զարգացման վրա, որը գտնվում է բարձիթող վիճակում... մենք պետք է միջոցներ գտնենք, որպեսզի բարձրացնենք տնայնագործական արդյունաբերությունը, որպեսզի մենք կարողանանք թեթևացնել գործազրկությունը և ագրարային գերբնակչությունը»[17]։ Եվ իրոք, 1926 թ. հետո ավելի լայն թափ հաղորդվեց տնայնագործական արհեստանոց-

14 ՄԼԻ ՀՄԱ, ֆ. 1, ց. 7, գ. 1, թ. 29։
15 Նույն տեղում, գ. 19, թ. 25—26։
16 Նույն տեղում, գ. 20, թ. 25։
17 Նույն տեղում, գ. 4, թ. 11։

ների կազմակերպման, մանր արհեստավորներին վարկով և նյութական միջոցներով օգնելու գործին։ Սակայն միջոցները բավականին սուղ էին և չէին բավարարում գործազրկության դեմ լայն պայքար ծավալելուն։ Անդրաշխ-ժողկոմատի որոշմամբ գործազրկության դեմ պայքարի համար նախատեսված ֆոնդի 12%-ը հատկացվում էր Հայաստանին, սակայն դա չէր բավարարում հանրապետության կարիքները։ Ելնելով դրանից, ՀՍՍՀ աշխժողկոմատը 1927 թ. դեկտեմբերի 30-ի նիստում որոշում է «միջնորդություն հարուցել Հայաստանին հատկացնել այդ գումարի ոչ պակաս 15%, այլապես 1927/28 թ., գործազրկության դեմ մղվելիք պայքարը ոչ մի կերպ հնարավոր չի լինի լիովին կիրառել»[18]։

Գործազրկությունը բացասաբար էր անդրադառնում հատկապես երիտասարդության վրա, որը կազմում էր գործազուրկների 10—15%-ը։ Նկատի առնելով, որ գործազուրկ երիտասարդությունը ավելի հեշտությամբ կարող էր ընկնել թշնամական տարրերի ազդեցության տակ, սովետական կառավարությունը դեռևս 1922 թ. հատուկ որոշում էր ընդունել երիտասարդներին աշխատանքի մեջ ընդգրկելու մասին։ Դրա կենսագործումը հիմնականում դրված էր կոմերիտմիության վրա, որի ներկայացուցիչները աշխատանքային բորսաների կոմիտեների անդամ էին։ Երիտասարդության գործազրկության դեմ պայքարելու հիմնական միջոցը մասնագիտական ուսուցման կազմակերպումն էր, որի լավագույն ձևը համարվեց ֆաբրիկա-գործարանային ուսումնարանների կազմակերպումը, չժխտելով բրիգադային և անհատական ուսուցման անհրաժեշտությունը։ Հատուկ ուշադրություն էր դարձվում գործազուրկ որբերին մասնագիտական որակավորում տալու վրա։ Գործազուրկ երիտասարդների շարքերում քիչ չէին նաև զորացրված կարմիրբանակայիններ, չնայած կառավարության հատուկ որոշմամբ նրանք պետք է աշխատանքի տեղավորվեին առաջին հերթին։ Սրանք հավասարապես օգտվում էին բորսաներում ցուցակագրվելու և նպաստներ ստանալու իրավունքից, իսկ 1925 թ. սկսած՝ հիմնարկ-ձեռնարկությունների բանվորական տեղերի 3%-ը հատկացվում էր զորացրվածներին։ Դա նույնպես նպաստում էր երիտասարդությանն աշխատանքի տեղավորելու և նրանց տնտեսական վիճակը բարելավելու խնդրի լուծմանը։

Երիտասարդ սերնդի գործազրկության դեմ պայքարելու գործում կարևոր նշանակություն ունեցավ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ կենտգործկոմի և ժողկոմսովետի 1928 թ. օգոստոսի 1-ի որոշումը՝ «Երիտասարդության դաստիարակության և աշխատանքի տեղավորման հարցերի մասին»։ Ելնելով ժողովրդական տնտեսության զարգացման պահանջներից, հատուկ ուշադրություն էր դարձվում նրանց արտադրական ուսուցման վրա։ Ֆաբրիկաներին և գործարաններին որակյալ երիտասարդ կադրեր տրամադրելու նպատակով ամենուր սկսեցին բացվել պրոֆտեխնիկական ուսումնարաններ, որոնք աստիճանաբար դարձան բանվորական կադրեր պատրաստելու հիմնական դարբնոց։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1929 թ. դեկտեմբերի 5-ի՝ «Բանվոր դասակարգի կադրերի աճի, գործազրկության վիճակի և նրա մեղմացման միջոցառումների մասին» որոշմամբ, գործազրկության վերացման հիմնական միջոց էր հա-

---

18 ՀՍՍՀ ՀՀՍԾ ՊԿԱ, ֆ. 113, ց. 4, գ. 389, թ. 1։

մարվում տնտեսության պահանջներին համապատասխան նրանց վերապատրաստումն ու մասնագիտական որակավորում տալը։

Հայտնի է, որ օպոզիցիոն և հակակուսակցական բոլոր խմբավորումները գործազրկությունն օգտագործում էին սոցիալիստական շինարարության լենինյան պլանի դեմ պայքարելու համար և դրանով փորձում էին «ապացուցել» մեր երկրում սոցիալիզմի կառուցման անհնարինությունը։ Միտումնավոր կերպով անտեսելով մեր և կապիտալիստական երկրների գործազրկությունների տարբերությունը, նրանք սոցիալիստական հիմնարկները համարում էին պետական-կապիտալիստական և հայտարարում, որ գործազրկությունը ոչ թե ագրարային գերբնակչության արդյունք է, այլ տնտեսական սխալ քաղաքականություն՝ նկատի ունենալով նէպը։ Գտնելով, որ չպետք է զարգացնել սոցիալիստական արդյունաբերությունը, նրանք գործազրկության մեղմացման միջոց էին համարում գյուղատնտեսական հարկերի ավելացումը։ Հասկանալի է, որ դա ուղղված էր բանվորա-գյուղացիական դաշինքի ամրապնդման դեմ։ Օպոզիցիոն խմբավորումները փորձում էին գործազրկությունն օգտագործել երիտասարդ բանվորությանը սովետական իշխանության դեմ դուրս բերելու համար։ Սակայն կուսակցության հետևողական քաղաքականության շնորհիվ գործազրկության հիվանդագին հետևանքները զգալի չափով վերացվեցին, և սոցիալիստական տնտեսության զարգացմամբ պայմաններ ստեղծվեց այն լիովին վերացնելու համար։ Ժողովրդական տնտեսության վերականգնմանը զուգընթաց, ինչպես ամբողջ Միության մեջ, հանրապետությունում նույնպես նկատվում էր գործազուրկների թվի որոշ կայունացում։ Այսպես, գործազուրկների միջին տարեկան մնացորդը և նրանց ցույց տրված օգնությունը ըստ տարիների կազմում էին.

	1926—1927 թթ.	1927—1928 թթ.	1928—1929 թթ.	1929—1930 թթ.
Գործազուրկներ	6417	7414	7820	7911
Նրանց ցույց տրված օգնության չափը (հազար ռուբ.)	54	149	93	315[19]

Մեր երկրում գործազրկության վերացման հարցը սկսեց արմատական լուծում ստանալ 1920-ական թվականների վերջերին։ Երկրի ինդուստրացման արագ տեմպը, ամենուր ծավալվող շինարարության թափը և կոլեկտիվացումը ոչ միայն հիմք հանդիսացան գործազրկության վերացման համար, այլև նոր ձևով դրեցին բանուժի կարիքները բավարարելու հարցը։

Առաջին հնգամյա պլանի հիմնական խնդիրներից մեկն այն էր, որ կարգավորվի գյուղացիության տարերային արտահոսքը և այն փոխարինվի բանվոր դասակարգի կազմակերպված հավաքագրումով ու պատրաստումով։ Սոցիալիստական շինարարության վիթխարի թափը ամենուր բանվորական ուժի կարիք ուներ։ Այդ շրջանում ավելի հաճախ ենք հանդիպում կառավարության որոշումների՝ արդյունաբերության և շինարարության այս կամ այն ճյուղը բանվորական կադրերով ապահովելու մասին։ Ամբողջ ճակատով հարձակվե-

19 ՄԼԻ ՀՄԱ, ֆ. 1, ց. 14, գ. 70, թ. 12—14։

լու և շահագործողական վերջին տարրերին վերացնելու ժամանակաշրջանում կուսակցությունը խնդիր էր դնում, որպեսզի պլանավորվի բանվորական որակյալ կադրերի պատրաստումը ամբողջ ժողովրդական տնտեսության համար։ Գյուղատնտեսության մասսայական կոլեկտիվացումը բազում այլ հարցերի շարքում, փաստորեն, լուծեց նաև ագրարային գերբնակչության վերացման հարցը, որը գործազրկության հորդառատ աղբյուր էր։ Կոլեկտիվացումը յուրովի լուծեց գյուղացիությանն աշխատանքով ու հողով բավարարելու խնդիրը։ Արտագնացության դիմող հիմնական մասսան (չքավորներ ու միջակներ) համախմբվեց կոլտնտեսությունների մեջ և պետությունից ստանալով ամեն տեսակի օգնություն ու օժանդակություն, կարողացավ սեղմ ժամկետում զգալիորեն ավելացնել գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունը, բարելավել իր տնտեսական վիճակը։ Գյուղի սոցիալիստական վերակառուցումը փոխեց գյուղացիության վերաբերմունքը արտադրության նկատմամբ։ Այժմ գյուղացին շահագրգռված էր կոլտնտեսության ամրապնդմամբ և ծայրահեղ դեպքում էր աշխատանք որոնում այլ վայրերում։ Գյուղացիության արտագնացության դեմ բոլոր միջոցներով պայքարում էին նաև կոլտնտեսությունների վարչությունները։ Սակայն դա այնպիսի ծայրահեղության հասավ, որ կառավարությունը, ելնելով ժողովրդական տնտեսության համաչափ զարգացման շահերից, 1930 թ. մարտի 16-ին հատուկ որոշում ընդունեց գյուղացիության արտագնացությունը չարգելելու մասին։

Գործազրկության վերացմանը մեծ չափով նպաստեց նաև մեր երկրում կենսագործվող կուլտուրական հեղափոխությունը, կյանքի կոչելով ուսուցիչների, բժիշկների, գիտության ու արվեստի աշխատողների, կուլտուր-լուսավորական հիմնարկների ծառայողների մի ամբողջ բանակ, որի հիմնական մասը նոր ձևավորվող սովետական մտավորականությունն էր՝ կազմված նախկին բանվորներից ու գյուղացիներից։ 1920-ական թվականներին լայն թափով կենսագործվող կուլտուրական հեղափոխությունը և առաջին հերթին անգրագիտության վերացումը, մեծ դեր խաղաց գյուղատնտեսության և մյուս բնագավառների համար բարձրորակ կադրեր պատրաստելու գործում։ Մյուս կողմից՝ վերացավ բարձրորակ մասնագետների գործազրկությունը. նրանք լայնորեն ընդգրկվեցին սոցիալիստական շինարարության մեջ։ Բացի այդ, անգրագիտության վերացման շնորհիվ հնարավոր եղավ նոր մասնագիտություններ սովորեցնել բազմաթիվ գործազուրկների և նրանց տեղավորել աշխատանքի։ Գործազրկությունը գնալով նվազում էր նաև այն պատճառով, որ նոր սերունդը մասսայաբար ընդգրկվելով հանրակրթական դպրոցներում, հեշտությամբ էր մասնագիտորեն կողմնորոշվում։

Սոցիալիստական շինարարության հզոր թափն ու վիթխարի ծավալը ոչ միայն կլանեց հավելյալ բանվորական ուժը, այլև որակյալ բանվորներ պատրաստելու և արտադրությունն անընդհատ համալրելու հրամայական պահանջ ներկայացրեց։ Տնտեսության բոլոր ճյուղերում աշխատող ձեռքի կարիք էր զգացվում, որը գնալով աճում էր։ Ելնելով այն փաստից, որ արդեն 1930-ական թվականների սկզբներին մեր երկրում գործազրկությունը որպես սոցիալական երևույթ վերացել էր, պետությունն աստիճանաբար դադարեցրեց գործազուրկներին տրվող օգնությունը և թողեց միայն կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման վրա կատարվող ծախսերը։

ՀՍՍՀ աշխժողկոմատը որոշում էր ընդունել մինչև 1930 թ. նոյեմբերի 29-ը՝ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման տասնամյակը, հանրապետությունում գործազրկությունը վերացնելու մասին։ Նախատեսվում էր մասնագիտություն ունեցողներին պարտադիր կարգով տեղավորել աշխատանքի, իսկ չունեցողների համար դասընթացներ կազմակերպել և որևէ մասնագիտություն սովորեցնել[20]։

Գործազրկության վերացումը մեր երկրում ավելի արագ տեղի ունեցավ, քան նախատեսվում էր առաջին հնգամյա պլանով։ Դրա շնորհիվ փոխվեցին աշխատանքային բորսաների ֆունկցիաները։ Նրանք վերակառուցվեցին կադրերի վարչությունների, որոնք բանվորական ուժ էին հավաքագրում և պլանաչափ կարգով մատակարարում ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերին։ 1930 թ. վերջերին վերացվեցին նաև գործազուրկների կոլեկտիվները։

Ինչպես նշված է կուսակցական փաստաթղթերում, քանի դեռ 1930-ական թվականների սկզբներին մեր երկրում զգալի չափով մանր-գյուղացիական տնտեսություններ կային, գործազրկությունը վերացվեց հիմնականում[21]։ Այն վերջնականապես վերացվեց առաջին հնգամյակի վերջում, երբ կոլեկտիվացումը համատարած կարգով հաղթանակել էր մեր երկրում[22]։

ЛИКВИДАЦИЯ БЕЗРАБОТИЦЫ В СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ (1920—1930 гг.)

Г. М. ГЕГАМЯН

Резюме

Советской власти в Армении пришлось унаследовать значительное число безработных. В те годы в республике еще очень слабо развивалась промышленность, и с осуществлением НЭПа углублялось расслоение крестьянства. В силу этого безработица продолжала расти. В республике безработица носила сезонный и крестьянский характер.

Под руководством Компартии в 1920-ых годах был проведен ряд мероприятий, имевших целью ограничить стихийный рост безработицы. Только благодаря росту социалистической промышленности и социалистических преобразований сельского хозяйства стало возможным в начале 1930-ых годов, как во всей стране, так и в Армении ликвидировать безработицу.

20 «Խորհրդային Հայաստան», 28. X. 1930։

21 ՍՄԿԿ-ն բանաձևերում..., մաս 3-րդ, էջ 95։

22 Նույն տեղում, էջ 224։